
УДК 159.9

Валерій Васильович СОКУРЕНКО,

доктор юридичних наук, доцент,

ректор Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8923-5639>

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Підкреслено роль психологічних напрацювань у процесі вдосконалення функціонування правоохоронної системи. Виокремлено напрямки поглиблення психологічної складової правоохоронної діяльності: подальший розвиток і деталізація професіограм, використання психологічних напрацювань під час розкриття та розслідування окремих видів злочинів і проведення окремих слідчих дій, а також подальший розвиток судово-психологічної експертизи.

Ключові слова: правоохоронна система, професіограма, слідчі дії, судово-психологічна експертиза.

Синтез психології та юриспруденції в порівняно новій науковій дисципліні «юридична психологія» має призвести до взаємного збагачення обох наук, вирішення однієї з найактуальніших проблем – підвищення ефективності функціонування правоохоронної системи.

Значне зростання злочинності та розвиток її найбільш небезпечних форм (пограбувань, організованої злочинності, вбивств, у тому числі замовних) висувують особливі вимоги до діяльності правоохоронної системи. Ці вимоги супроводжуються посиленням охорони прав та інтересів окремих громадян у процесі залучення їх до кримінальної відповідальності і тенденцією до гуманізації процесу розслідування та судового розгляду кримінальних справ. Все це визначає необхідність високого рівня професійної компетентності працівників правоохоронної системи як головного чинника, що забезпечує, з одного боку, захист

інтересів окремих осіб і організацій від злочинних посягань, а з іншого – дотримання при цьому всіх законних прав та інтересів громадян і колективів. Сама професійна компетентність значною мірою визначається особистісним потенціалом правознавця, тобто системою психологічних факторів, які можна об'єднати загальним поняттям «психологічна культура».

Завдання підвищення психологічної культури працівника правоохоронної системи нині вирішується в таких напрямках.

1. Професіографічний напрям визначає психологічну структуру особистості та професійної діяльності правоохоронців різної спеціалізації, на їх основі розробляє рекомендації щодо професійного відбору, професійної орієнтації, професійної консультації, професійного навчання та виховання, розстановки кадрів, психодіагностики, психокорекції й попередження професійної деформації. Основним завданням цього напрямку є визначення раціональних співвідношень між структурою особистості та вимогами, які пред'являються до цієї особистості правоохоронною діяльністю.

Системно-структурний аналіз дозволяє визначити взаємозв'язок між психологічними якостями, навичками й уміннями у структурі особистості, виділити серед них найбільш значущі для тієї чи іншої сторони правоохоронної діяльності. Також розробляються психолого-педагогічні аспекти професійного навчання та виховання, зокрема впровадження в навчальний процес методів активного навчання.

2. Другий напрям, який умовно можна назвати слідчо-психологічним, являє собою систему психологічних рекомендацій і методів, спрямованих на найбільш ефективно, всебічне та повне розкриття злочинів. Досліджуються психологічні закономірності розкриття та розслідування окремих видів злочинів (убивств, складних багатоепізодних розкрадань, зґвалтувань тощо), а також психологія окремих слідчих дій (допиту, огляду місця події, обшуку, впізнання тощо). На основі досліджених закономірностей розробляються психологічні рекомендації, спрямовані на якнайшвидше розкриття складних злочинів, високоякісне їх розслідування, а також на підвищення ефективності, культури та гуманізації таких слідчих дій, як допит, огляд місця події та ін.

Розкриття та розслідування злочинів, скоєних організованими злочинними угрупованнями, вимагає від оперативно-слідчих працівників, поряд із високим рівнем юридичних криміналістичних знань і навичок, великого творчого потенціалу, знань і навичок у сфері психологічного аналізу групової поведінки, управління групою в умовах протистояння на початкових етапах розкриття злочинної діяльності такої групи. Слідчий має бути здатним: узагальнити за допомогою криміналістичного та психологічного аналізу дані про злочинну діяльність у певному регіоні, галузі економіки, життєвому просторі та ін.; на підставі аналізу кримінальних справ, оперативних даних, бесід із населенням, даних психологічного аналізу скласти уявлення про ієрархічну структуру злочинної групи, кожного її учасника, його місце в цій структурі та системі відносин; визначити «слабкі ланки» у структурі злочинної групи, виявити в ній опозицію відносно лідера й інших управлінських структур; використовувати внутрішньогрупові конфлікти; визначити черговість допитів членів злочинного співтовариства з урахуванням зазначених вище факторів; під час формування оперативно-слідчої групи враховувати психологічні рекомендації щодо творчого потенціалу її членів, їх психологічну сумісність, професійний досвід, індивідуальний стиль діяльності тощо.

3. Наступний напрям передбачає використання психолога як консультанта, спеціаліста й експерта під час розкриття злочинів, їх розслідування та розгляду в судовому засіданні кримінальних справ про вчинені злочини. У практиці досвідчених слідчих є чимало прикладів, коли успішному вирішенню складних ситуацій сприяла допомога психолога як спеціаліста-консультанта або експерта. У деяких випадках (розкриття серійних убивств, скоєних на сексуальному ґрунті, планування початкового етапу розкриття злочинної діяльності організованого злочинного угруповання) така допомога стала одним із головних чинників, що визначили успіх розкриття цих злочинів. Можна відзначити, що чим вища професійна компетентність слідчих і оперативних працівників, тим ефективнішою є їх співпраця з психологом.

Співпраця з психологом набуває важливого значення під час розслідування справ, де фігурують організовані злочинні угруповання. Психолог може посприяти виявленню внутрішньої структури групи, характеру взаємозв'язків між її учасниками, з'ясувати розподіл ролей у групі, її лідерів, посприяти пошуку уразливої ланки й ефективного способу впливу на неї під час розслідування злочину.

Співпраця з психологом не обмежується взаємодією у процесі розкриття особливо небезпечних злочинів. Специфіка діяльності слідчих і оперативних працівників висуває підвищені вимоги до їх стресостійкості, саморегуляції психічного стану, працездатності. Досвідчений психолог може допомогти слідчому виробити оптимальний індивідуальний ритм діяльності, подолати негативні емоційні стани, попередити розвиток професійної деформації. Психолог може бути залучений до участі у таких слідчих діях, як допит, обшук, огляд місця події.

Судово-психологічна експертиза (СПЕ) являє собою дослідження, проведене досвідченою особою – експертом на основі спеціальних знань, у нашому випадку в галузі психології, з метою отримання висновку, який після відповідної перевірки й оцінки слідчим або судом буде доказом у кримінальній справі. До компетенції СПЕ відносяться:

а) встановлення здатності неповнолітніх обвинувачених, які мають ознаки відставання у психічному розвитку, повністю усвідомлювати значення своїх дій і визначення, якою мірою вони здатні керувати ними;

б) встановлення здатності обвинувачених, потерпілих і свідків адекватно сприймати обставини та давати про них правильні показання;

в) встановлення здатності потерпілих у справах про зґвалтування (в тому числі малолітніх і неповнолітніх) правильно розуміти характер і значення вчинених з ними дій і чинити опір;

г) встановлення наявності або відсутності в людини в момент вчинення злочину стану афекту або інших непатологічних емоційних станів (сильного страху, депресії, емоційного стресу, фрустрації), здатних суттєво впливати на її свідомість і діяльність;

г) встановлення наявності в особи, яка закінчила життя самогубством, у період, що передував її смерті, психічного стану, який сприяв самогубству, і визначення можливих причин виникнення цього стану;

д) встановлення провідних мотивів у поведінки людини та мотивації окремих вчинків як важливих психологічних обставин, що характеризують особу;

е) встановлення індивідуально-психологічних особливостей підекспертного, здатних істотно вплинути на його поведінку та формування намірів щодо вчинення злочину.

Крім того, проводяться СПЕ, спрямовані на визначення наявності або відсутності в особи, яка керувала технічним пристроєм, психічного стану, що істотно вплинув на її здатність керувати цим технічним пристроєм (на транспорті, виробництві).

Останнім часом отримала нове застосування СПЕ соціально-психологічної структури злочинної групи. Така експертиза стала використовуватися стосовно організованих злочинних формувань.

Роль і значення психології у вирішенні зазначених вище питань буде, очевидно, зростати разом із розвитком і розробкою психології праці слідчих і оперативних працівників (як галузі юридичної психології праці), кримінальної та слідчої психології та судово-психологічної експертизи (розділів юридичної психології).

Одержано 16.02.2017

Подчеркнута роль психологических наработок в процессе усовершенствования функционирования правоохранительной системы. Выделены направления углубления психологической составляющей правоохранительной деятельности: дальнейшее развитие и детализация профессиограмм, использование психологических наработок в ходе раскрытия и расследования отдельных видов преступлений и проведения отдельных следственных действий, дальнейшее развитие судебно-психологической экспертизы.

Ключевые слова: правоохранительная система, профессиограмма, следственные действия, судебно-психологическая экспертиза.